

Зміст

Вступ	9
Розділ 1	
З чого все починалось?	11
Розділ 2	
Пошук концепції (1991–2003)	30
Розділ 3	
Повітряні сили (2004–2013)	77
Розділ 4	
Летуни в чоботях (авіація Сухопутних військ)	101
Розділ 5	
Крила над морем (авіація ВМС)	119
Розділ 6	
Не тільки Збройні сили (авіація НГУ, ДПСУ, ДСНС, поліції)	129

Розділ 7	
Активна фаза (авіація в АТО 2014 р.)	142
Розділ 8	
Перед бурею (військова авіація у 2015–2021 рр.)	180
Що ще почитати?	216

Вступ

Уже понад сто років авіація є важливим інструментом збройної боротьби. Поява її перевела війну з двовимірного простору до тривимірного, суттєво розширила способи впливу на противника, дала командувачам армій принципово новий засіб вирішення тактичних і стратегічних завдань. Авіація зберегла й навіть збільшила своє значення у війнах ХХІ століття. Ми це наочно бачимо й під час нинішньої російсько-української війни, коли мужні лицарі українського неба відбивають атаки авіації країни-агресора й самі завдають ворогові дошкульних ударів.

Книжка, яку ви, дорогі читачі, тримаєте в руках, присвячена нашій військовій авіації, її історії від часу відновлення незалежності України в 1991 р. до моменту, який передував російському повномасштабному вторгненню. Історія відбиття цієї агресії поки що пишеться не перами дослідників, а мечами наших авіаторів. Ми ж з вами пройдемо шляхом завдовжки в три десятиліття, упродовж якого українська військова авіація пережила складні часи становлення й реорганізації,

пройшла бойове хрещення в миротворчих операціях і протистояла російській агресії в Криму й на Донбасі.

Ви, напевно, звернули увагу, що досі автор не використав терміна «Повітряні сили». Річ у тім, що предмет цієї книжки не можна звести лише до історії Повітряних сил Збройних сил України: він водночас і вузький, і ширший. Як таке можливо? Зараз поясню. У цій книжці ви не знайдете історії наземного складника Повітряних сил — зенітних ракетних і радіотехнічних військ. У ній розповідається лише про авіацію. Однак ми вийдемо за межі Повітряних сил, адже свою авіацію мають і Сухопутні війська, і Військово-морські сили. Розкажемо й про ті складники військової, чи, точніше, воєнізованої, авіації, які перебувають за межами Збройних сил: авіацію Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій, поліції — тобто, образно кажучи, про все «летунство в одностроях».

У цій книжці я спробував максимально повно відтворити еволюцію структур українського «летунства в одностроях», історію авіаційних частин, показати участь авіації в миротворчих операціях та в Антитерористичній операції. На описі й характеристиках літаків та гелікоптерів ми не зупинятимемось надто детально, але поговоримо про реалізовані в Україні програми модернізації літальних апаратів.

Розділ 1

З чого все починалось?

Формування Збройних сил України та інших воєнізованих структур після відновлення незалежності 24 серпня 1991 р. відбувалось на базі персоналу та майна відповідних структур колишнього СРСР. У цьому, до речі, полягала суттєва відмінність України (так само як, наприклад, Білорусі) від більшості інших колишніх союзних республік. Країни Балтії повністю відмовились від радянського спадку й створювали свої армії з чистого аркуша. На території інших республік (наприклад, Грузії чи Азербайджану) деякі з'єднання колишньої радянської армії перейшла під російську юрисдикцію, що означало втрату принаймні частини їхнього озброєння й військової техніки. Україна ж опинилась в іншому становищі: вона отримала переважну більшість майна колишньої радянської армії, яке було на її території (так, я пам'ятаю про сумнозвісну епопею з поділом Чорноморського флоту; до неї ми ще повернемося пізніше). Що це означало з погляду розбудови власних Збройних сил? З одного боку, наявність серйозної матеріальної бази та організаційних структур

спрощувала створення своєї армії. З іншого — багато зусиль довелось витратити на утилізацію застарілої й надлишкової техніки та озброєння й на приведення організації Збройних сил у відповідність до завдань оборони України (адже все те, що залишилось у нас, накопичувалось і розбудовувалось відповідно до радянської воєнної доктрини).

Отже, що ж отримала Україна після розпаду СРСР? Спершу треба розібратись із деякими теоретичними засадами, які впливали на склад і чисельність радянського авіаційного угруповання на теренах колишньої УРСР. Дислоковані тут війська належали до другого стратегічного ешелону радянської армії — першим ешелonom були з'єднання, розташовані в країнах Організації Варшавського договору (Німецькій Демократичній Республіці, Польщі, Чехословаччині та Угорщині). Відповідно, переозброєння їх новими видами озброєння й військової техніки здійснювалось у другу чергу: після груп радянських військ за кордоном, але раніше, ніж частин, розміщених у глибині території СРСР. Завдяки цьому в авіаційних з'єднаннях на території УРСР досить високою була частка сучасної техніки — наприклад, мисливців МіГ-29. Іншим чинником був географічний: на теренах України дислокувалось більше літаків із великим радіусом дії, ніж в країнах ОВД. Наприклад, в Україні розташовувалось сім полків фронтних бомбардувальників Су-24, а в країнах ОВД — лише три (усі — в Польщі).

Трохи детальніше слід зупинитись на особливостях організації радянської військової авіації, бо їх на початках успадкувала й авіація українська. Отже, в СРСР, на відміну від

* Автор вважає більш точним і влучним терміном для позначення цього роду авіації слово «мисливець», аніж «винищувач», що є калькою з російського «истребитель», хоч досі в офіційному українському військовому слововжитку використовується винятково термін «винищувач».

більшості цивілізованих країн, існувало не три, а аж п'ять видів збройних сил. На додачу до традиційних Сухопутних військ, Військово-повітряних сил і Військово-морського флоту, були ще Ракетні війська стратегічного призначення й Війська протиповітряної оборони країни. Кожен з цих видів мав свій авіаційний складник. Звісно, найпотужнішою була авіація Військово-повітряних сил. Туди входила вся стратегічна авіація, авіація тактична, а за радянською термінологією — фронтова (мисливці, мисливці-бомбардувальники, штурмовики, фронтові бомбардувальники, розвідники), військово-транспортна авіація, а також навчальна. Авіація радянського ВМФ мала у своєму складі літаки-ракетоносці, призначені для дій проти ворожих флотів, протичовнові літаки й гелікоптери, палубні штурмовики й мисливці (призначені для базування на авіаносцях"). Крім того, у 1990 р. до ВМФ передали з ВПС кілька полків фронтової авіації, щоб вивести їх з-під обмежень Договору про звичайні збройні сили в Європі. Війська ППО країни, крім системи контролю повітряного простору (радары, засоби зв'язку тощо) і мережі зенітно-ракетних комплексів, мали у своєму складі полки мисливців ППО. Авіація Сухопутних військ — це полки та ескадрильї гелікоптерів (передусім бойових і транспортно-бойових), призначені для безпосередньої взаємодії з наземними з'єднаннями. Нарешті, Ракетні війська стратегічного призначення мали нечисленні підрозділи транспортних літаків і гелікоптерів, призначені для забезпечення бойового чергування ракетних з'єднань.

** Формально ВМФ СРСР авіаносців не мав — ці кораблі класифікувались як «важкі авіанесучі крейсери». Причиною такої казуїстики була конвенція Монтре про статус Чорноморських проток, яка забороняла авіаносцям проходити їх водами. А єдина в СРСР верф, спроможна будувати такі кораблі, розташовувалась у Миколаєві.

Кілька слів треба сказати про вищезгаданий Договір, адже його положення про звичайні збройні сили в Європі суттєво вплинули на склад авіаційного угруповання на теренах України напередодні відновлення незалежності. Договір підписали 19 листопада 1990 р. в Парижі представники шістнадцяти держав НАТО, а також шести держав-учасниць Варшавського договору. Угода встановлювала обмеження розмірів звичайних збройних сил і визначала граничну чисельність звичайних озброєнь, розгорнутих сторонами у Європі. Встановлювались верхні ліміти чисельності для п'яти видів озброєнь, два з яких — бойові літаки й ударні гелікоптери — безпосередньо стосуються нашої роботи (три інші — це танки, артилерійські системи й бойові броньовані машини). Водночас із загальними квотами для НАТО й Організації Варшавського договору (кожен військово-політичний блок міг мати у Європі по 20 тис. танків, стільки ж артсистем, 30 тис. бойових броньованих машин, 6800 бойових літаків і 2000 ударних гелікоптерів) встановлювались квоти для кожної країни. Окремі обмеження вводились для флангових районів — на теренах України це був Одеський військовий округ. Водночас договір не стосувався Військово-морських сил — причому не лише кораблів, але й берегових частин та авіації. Цим скористалось радянське військово-політичне керівництво, перепідпорядкувавши частину сухопутних і авіаційних з'єднань Одеського військового округу Чорноморському флоту. 15 травня 1992 р. була підписана Ташкентська угода, яка розподілила квоту СРСР між новими незалежними державами. Відповідно до неї, Україна отримала ліміт у 1090 бойових літаків, 330 ударних гелікоптерів, а також 4080 танків, 4040 артилерійських систем і 5050 бойових броньованих машин. Реально ж наша країна успадкувала від СРСР близько 3 тис. літаків і гелікоптерів, дві третини